

Александра З. Стојановић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

Александра В. Чебашек
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

ОТУЂЕНИ У ВЕЛИКОМ ГРАДУ: (РЕ) КОНСТИТУИСАЊЕ ИДЕНТИТЕТА ЈУНАКА-ШЕТАЧА У РОМАНИМА *ОТВОРЕНИ ГРАД* ТЕЏУА КОЛА И *ЉУДИ ЗА СТОЛОМ* СРЂАНА ВАЉАРЕВИЋА²

Апстракт: *Циљ рада јесте успоставити везу између града и начина конституисања идентитета у романима Отворени град нигеријско-америчког писца Теџуа Кола и Људи за столом српског писца Срђана Ваљаревића. Протагонисти наведених романа су имигранти који, наставивши се у окружењу отуђене метрополе, покушавају да успоставе своју позицију у њој. Испитаћемо позицију бодлеровске фигуре шетача у урбаној средини која се умногоме разликује од претходног окружења наратора, стога и захтева реконфигурацију идентитета, те на основу тога шетање може бити посматрано као несвесно трагање за идентитетом и његовим утемељењем. Тиме може бити покренуто питање да ли је град конститутивни чинилац субјекта или је субјект друштвени производ града. Улице Њујорка и Амстердама за протагонисте представљају прилику за промишљање не само своје тренутне позиције већ и својих прошлости. Збуњени, незадовољни*

¹aleksandra.stojanovic@filum.kg.ac.rs

²Рад је у облику усменог саопштења под истим насловом изложен на 1. међународној конференцији Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима и Катедре за англистику: Књижевне и културне интерференције између књижевности на српском и на енглеском језику, одржаном 01–02. октобра 2021. године на Филолошком факултету у Београду.

Отуђени у великом граду: (ре)конструисање идентитета јунака-шетача у романима Отворени град Теџуа Кола и Људи за столом Срђана Ваљаревића

и резигнирани, ови ликови кретањем кроз велики град трагају за начином да прихвате своју судбину. Заједничко за оба романа јесте стално промишљање прошлости и свог положаја у друштву. Колико град учествује у конституисању идентитета протагониста толико их и уништава, стварајући осећај дезоријентисаности и беспомоћности. Кретање представља најважнији аспект ових романа, јер само током шетње личност ових јунака-шетача може доћи до изражаја.

Ључне речи: *идентитет, отуђеност, шетач, ходање, град, мапа, Њујорк, Амстердам, Т. Кол, С. Ваљаревић.*

1. Увод

На питање може ли град значити и означавати, односно, да ли је он и ознака и значење, Ролан Барт би одговорио потврдно: могуће је постојање семиотике града будући да је 'људски простор уопште узев (а не само урбани простор) увек [...] био простор који означава' (Barthes, 2016:p.227), али би сугерисао и на постојање изразитог расцепа између сагласности ознака и означених једног града. То би значило да велико питање које тек треба бити покренуто према Барту јесте семантика и семиотика једног града – оно означено – упркос њиховој несводивој специфичности (Barthes, 2016:p.229). Град се, стога, може сагледати као текст чије се значење конституише присуством његових становника, чији свакодневни животи дају сигнификацију том простору. М. Де Серто (1984:p.94) наводи да је ходање 'елементарни облик искуства у граду.'³

Ходајући, шетач упија град, интернализује његово значење и оставља део себе на улицама којима пролази. Свака интеракција остварена са градом остаје забележена и запамћена у виду трагова – одсутних знакова некадашњег присуства.

'Истина је да се чин ходања може исцртати на мапи града на такав начин да се могу транскрибовати путеви (овде утабани, онде избледели) и путање (ићи овуда а не онуда). Али ове дебеле или танке линије указују, као и речи, на одсуство онога што је туда прошло.' (De Certeau, 1984:p.98)

Само ходањем шетач може стећи право искуство града и *ишчитавати* његово значење. Ходање се у том контексту може сагледати као говорни чин будући да је: '[x]одање [...] у урбаном систему исто што је говорни чин језику или исказу' (De Certeau, 1984:p.98). Овакво поређење оснажује тезу о граду

³ Сви цитати из литературе на страном језику дати су у преводу аутора рада.

као тексту и шетачима као лутајућим знаковима једног града чији трагови остају попут мастила на папиру. Треба истаћи да се град подједнако утискује у живот својих становника, јер он, својом архитектонском структуром, распоредом улица, начином кретања, умногоме утиче на живот својих становника.

Као што језик представља нечију причу, тако и пут којим неко хода говори о његовом животу. Иако постоји могућност да не знамо увек куда смо пошли када кренемо да шетамо, не постоји бесциљна шетња, већ сваки корак у граду на себи својствен начин доприноси формирању или трансформисању идентитета. Шетња може имати ескапистичку функцију јер пружа бег од статичног свакодневног живота омогућавајући мир у лутању, док потпуна препуштеност граду допушта њему као таквом да посматраче спроводи кроз своје неиспричане приче. Мишел де Серто (1984:р.103) наводи да 'шетати значи немати место', међутим, како се идентитет не конституише у месту већ у кретању и сталном померању објекта, шетња ипак не означава одсуство места. Шетња, дакле, представља начин проналаска места и конституисања идентитета у вртоглавом, урбаном простору.

Почнимо од концепта шетача В. Бенјамина, такозваног *flâneur*-а.⁴ Фигура шетача као некога ко необавезно лута по модерном граду најпре је представљена код Ш. Бодлера, чији се шетач кретао по улицама Париза у деветнаестом веку. Шетач В. Бенјамина је неко ко:

'[...] доживљава улице као унутрашњи простор, као мешавину тржног центра, конзерваторијума, дневне собе, панораме, музичке дворане [...] Ова унутрашњост уједињује сва времена, делове света и све феномене савременог друштва и чињеница да му је све доступно одједном опија *flâneura* тако да његов унутрашњи живот почиње да откуцава као сат који означава физичку интернализацију предмета света.' (Lauster, 2007:р.142)

Може се рећи да у романима *Отворени град* Теџуа Кола и *Људи за столом* Срђана Ваљаревића наилазимо на нешто модификованог бодлеровског шетача, с тим да је за разлику од Бодлеровог, Колов и Ваљаревићев шетач постављен у одређени политичко-економски оквир. Заједничка црта бодлеровског шетача и фиктивних шетача двају наведених романа јесте та што се у спољном свету упорно трага за одређеним симболима који би субјекта повезали са његовом суштином, са његовим унутрашњим бићем. Осамљивање, бесциљно лутање,

⁴ *Flâneur*: фран. докони градски шетач. В. Бенјамин у својим текстовима увек користи француски израз и први текст који је посвећен овом концепту јесте *Die Wiederkehr des Flaneurs* (у преводу *Повратак flâneur-а*). У раду ће се користити израз *шетач*.

Отуђени у великом граду: (ре)конструисање идентитета јунака-шетача у романима Отворени град Теџуа Кола и Људи за столом Срђана Ваљаревића

загледаност у симбол, све су то карактеристике посматрача и шетача, онаквог какав се он формира кроз Бодлерову поезију града.

Кевин Линч (1974:р.3) описује читљив град, онај који подразумева

‘[...] лакоћу са којом се његови делови могу распознати, а и организовати у кохерентну слику. Ако је градски пејсаж читљив, онда се он може, као и ова штампана страница, визуелно обухватити и схватити као сложена слика разазнатих симбола; читљив град ће бити онај чије је делове или белеге или улице лако разазнати, или идентификовати, при чему се све то лако склапа у једну скупну, целовиту слику.’

Међутим, услед промена урбаног простора које постмодерни град доноси, град постаје све мање читљив. Отуд немогућност његових становника да успоставе кохерентне идентитете у плуралистичком простору, као и неспособност индивидуе да пронађе своје место унутар комплексне урбане мреже. Шетач оваквог града не познаје у потпуности путање града и не може се снаћи с лакоћом коју је К. Линч претходно дефинисао. Фредрик Џејмсон (2008:р.525), позивајући се на К. Линча, истиче како је ‘отуђени град изнад свега простор у којем људи нису у стању да направе мапу (у својим главама) својих позиција и урбане целине у којој се налазе.’ Такође, Џејмсон је сматрао да се из расправе о архитектури могу установити културолошки аспекти постмодернизма. После укидања стогодишњег модерног покрета, људи су се осећали изгубљеним и неснађеним. У тој новој средини људи не иду укорак са еволуцијом простора и стога долази до осећаја неснађености и неприпадања:

‘Постоји мењање објекта, али њега не прати еквивалентно мењање субјекта. Ми још не поседујемо перцептивни апарат који би нам омогућио да прати-мо овај нови хиперпростор – како бих га ја назвао – делимично због тога што су наше перцептивне навике оформљене у старијој врсти простора коју сам ја назвао простором развијеног модернизма.’ (Jameson, 2008:р.516)

Потреба за откривањем и дефинисањем простора постаје све већа и проблем простора постаје централно питање у делима многих теоретичара и књижевника. Прављење сазнајних мапа, при чему се врши поновно освајање једног простора, подразумева реконструкцију простора и прављење смислоне целине која се може запамтити, а коју уједно сваки појединац може учртати на мапи. Спознајна мапа ‘омогућава представљање положаја појединачног субјекта у ширем и на одговарајући начин непредстављивом тоталитету – то јест, у свеукупности градске структуре као целине’ (Jameson, 2008:р.526).

Као једна од карактеристика постмодерног града може се издвојити и чињеница да је архитектура града попут палимпсеста претходних облика који се сливају један у други. У постмодерном добу постоји одређени еклектицизам у архитектури, у коме се уочава мешање разних архитектонских стилова из прошлости без јасне потребе. Овакав архитектонски стил огледало је друштвених промена и растућег мултикултурализма у урбаним срединама. Д. Харви (1989:р.66) истиче да модернисти простор виде као нешто што треба обликовати у социјалне сврхе, док постмодернисти гледају на простор као на нешто независно и аутономно. Е. Соца (1989:р.80) на то каже: 'Простор сам по себи можда је нешто примордијално, али организација и значење простора су последица социјалног премештања, трансформација и искустава.' Простор, као и сам живот, није нешто што је статично већ се ствара и конституише у кретању. Простор никада није празан по себи већ увек постоји једна идеологија простора, 'јер простор, који делује хомогено, који делује као да је потпуно објективан у својој чистој форми, онако како га ми посматрамо, је друштвени производ' (Lefebvre, 1976:р.32). Град јесте простор који су обликовале историјске, друштвене и политичке прилике. Њујорк и Амстердам у романима *Отворени град* и *Људи за столом* могу се дефинисати као градови-чворишта, будући да су оба града стедишта различитих културних кодова и друштвених staleжа. Ови градови јесу хибридни мултиетнички градови номада.

2. О романима *Отворени град* и *Људи за столом*

Ваљаревићев роман *Људи за столом* говори о имигрантским судбинама протагонисте и његовог саговорника Блаже тематизујући и опстајање балканског идентитета у западноевропском граду. Разговори двојице пријатеља разоткривају начине реконституисања идентитета под дејством силе великог града. Нестабилност имигрантских идентитета прети да се расплине у вишеструке вештачке идентитете чиме бива оправдана именица *људи* из наслова. Преливање једног пријатеља у другом, њихова сличност, али већа различитост, неретко збуњујуће утиче на читаоца будући да читалац романа вазда опрезно мора да разлучује ко је започео конверзацију – Блажа или јунак романа. Учестали дијалози обелодањују њихова специфична индивидуална осећања света око себе, као и променљиве доживљаје урбаног градског простора унутар ког су аналитички посматрачи. Уз то, повезани новом, неоколонијалном судбином (Rosić, 2014:р.174), ни један ни други нису више они исти људи какви су били у Југославији, обојица доживљавају својеврсну идентитетску трансформацију. Ти

Отуђени у великом граду: (ре)конструисање идентитета јунака-шетача у романима Отворени град Теџа Кола и Људи за столом Срђана Ваљаревића

‘Људи за столом’ у великом Амстердаму дијалозима и дигресијама проговарају о прошлости и тренутним животним околностима проналазећи се једнаким у једној тачки – у отуђености. Упркос томе што је велики град требало да буде нова шанса за бољу будућност – нова будућност, географска и просторна промена не доноси ни једном од њих разотуђење, већ додатни дубљи јаз – Блажу ће потпуно прогутати амстердамски хедонизам и социјална изгубљеност, док ће се јунак романа, понизно и невољно, вратити у Београд.

Роман *Отворени град* Теџа Кола представља живот Џулијуса, специјализанта психијатрије у Њујорку. Пореклом из Нигерије, Џулијус је дошао на студије у Сједињене Америчке Државе надајући се просперитету, промени и бољем животу. Да би обезбедио себи живот о каквом је одувек маштао, он троши сву уштеђевину, зајми новац од рођака и купује карту за Њујорк, који би му омогућио да отпочне ‘живот у новој земљи, и то под властитим условима’ (Cole, 2016:p.93). Џулијус проводи своје дане шетајући улицама Њујорка. Попут *flâneur*-а он интернализује простор и црпи задовољство из њега, опажајући сваки детаљ града кроз који пролази. Његове шетње, наизглед бесциљне, могу имати две функције: могу служити као контрапункт стресном животу и послу у психијатријској клиници, у ком случају представљају начин проналаска мира у иначе расутом простору, или могу вршити функцију бегу у прошлост и проналажења свог идентитета. Сам Џулијус за своје шетње каже да су непрестано постајале дуже, ‘одводећи ме све даље, па би се често знало десити да се касно ноћу затекнем прилично далеко од куће и морао бих се враћати подземном железницом’ (Cole, 2016:p.11). Џулијусове шетње имају неограничене могућности и никада се не зна где и када ће се завршити. Он сматра да је свака одлука ‘насумична, и отуда, подсећање на слободу’ (Cole, 2016:p.15). За време шетњи, Џулијус се враћа својој прошлости у мислима и присећа се своје баке, односа са мајком, очеве сахране, момачких дана и свог школовања. Његово кретање у простору поклапа се са кретањем кроз време у мислима, а како све више напредује у простору, тако залази дубље у своја сећања, преиспитујући своје поступке у Нигерији и покушавајући да успостави свој нови идентитет у Њујорку. Премда јесу служиле као начин да стигне до жељеног места, Џулијусове шетње постале су потреба, ‘постале су сасвим уобичајена ствар, заборавио сам какав је био живот пре него што сам почео да шетам’ (Cole, 2016:p.15). Проналажење свог идентитета у комплексној урбаној мрежи показује се немогућим без кретања.

3. Јунаци-шетачи и перцепција град(ов)а

Занимљиво је да не постоји само јунак романа *Људи за столом* на релацији–опозицији центар–маргина града (Rosić, 2014:p.166) где покушава да искуси живот (или он њега) проналазећи себе као отуђеног и страног, већ је то исти случај и са његовим саговорником, Блажом. Будући да се у Холандију доселио много пре, Блажа није обезбедио себи бољу будућност, већ му је Амстердам једино донео потпуно морално посрнуће: без жеље да ради, Блажа извор зараде налази у крађама, себе смирује окретањем наркотицима, време проводи у доколичарењу и посматрању погубне стране Амстердама, чији је својевољно он постао део. Блажа се апсолутно поистовећује са градом у ком је: та хибридна мултиетничка колевка, Амстердам, пуна је бескућника, изнедрава наркомане, злочинце и нераднике. У његовом лику остварена је тотална измена пређашњег идентитета – од могућег бољег живота и жељене зараде, доспело се до понора и стадијума када је кокаин добра замена за све, па и за породицу⁵. На животном примеру свог саговорника, Ваљаревићев јунак-шетач увиђа силу деловања Амстердама, препознаје Блажино транзитирање од старог југословенског идентитета ка новом амстердамском увиђајући кобну опасност тих идентитетских промена. Чини се да јунак-шетач као узрок аутодеструкције којој Блажа тежи види разорне домете амстердамског живота који је немилосрдан према свим дошљацима, према свим странцима.

У граду, како Коловом Њујорку тако и Ваљаревићевом Амстердаму, може се постојати само кроз кретање и причање. Целовита слика ових градова постаје видљива кроз шетње главног јунака који град перципира посредно – ходањем и вођњом на бициклу или у чамцу, доживљавањем улица града, опажањем становника, интересовањем за његове знаменитости. Ваљаревићев јунак-шетач опажа оне који су странци попут њега у великом граду. Наједном, јунак-шетач ће рећи: 'ходао сам кроз гужву и помислио да ће бити немогуће да се сретнемо' (Valjarević, 2011:p.13), док је упорно сусретао све оне који су у сличном положају. Колов јунак-шетач не жели овакав вид идентификације и валидацију других, стога увек реагује са негодовањем када други истог етничког порекла покушавају да се поистовете са њим, називајући га 'братом', само на основу тога што деле исту боју коже. Џулијус тежи асимилацији и жели да се у потпуности уклопи у своју нову средину. Идентификација са градом, а не са другим имигрантима јесте његов циљ.

⁵ 'Али стварно волим да се треснем коком, волим то, не треба ми поглед на море, не треба ми одмор на селу, не треба ми топлина породице, не треба ми ништа од тога само да имам редовно лове да могу да се треснем бар трипут недељно, бар толико, не мора више.' (Valjarević, 2011:p.67)

Поводом Бодлеровог *flâneur*-а, Бенјамин (2018:р.148) истиче како је његова намера открити у пролазном вечно, док Ваљаревићев јунак-шетач у пролазном открива ‘оно све исто’⁶:

‘[...] причамо о разликама у начину живота, о томе како се у Амстердаму другачије живи него у Београду. И причамо о још неким стварима, али не помињемо оно што је исто, не говоримо о ономе што је свуда исто. Уосталом, тешко је о томе говорити и нема потребе.’ (Valjarević, 2011:р.13)

За јунака-шетача испоставља се да је сврха трагања фантазмагорија онога што је ‘увек исто’ (Benjamin, 2018:р.164) будући да су за њега ‘сви [...] градови исти, шаренило и гунгула’ (Valjarević, 2011:р.27). Поред свуда истих градских простора, свуда је исто неприпадање и потреба за преживљавањем. Неприпадање код Кола може се уочити када Џулијуса двоје деце издвоји из гомиле људи због тога што је црнац: ‘Показивали су знакове банди, или оно што су подразумевали под знаковима банди. Погледао сам их [...] он је црн, рекла је девојчица, али није обучен као гангстер. Сигурно је гангстер, рекао је њен брат, сигурно’ (Cole, 2016:р.40). Расизам у Њујорку видљив је у сваком Џулијусовом искуству у граду.

Неповољна слика живота у великом граду стиче се на основу присуства великог броја појединаца са друштвене маргине попут наркомана⁷ и бескућника⁸ код Ваљаревића, те инвалида⁹ и лудака код Кола. Како Џулијус ради у психијатријској клиници, често се јављају појединци који пате од одређених психолошких поремећаја попут клиничке депресије, шизофреније, анксиозности. Џулијус неретко помисли на своје пацијенте током својих шетњи, представљајући нам тако њихове животне приче и пад у очима друштва доживљен након што су оболели. Занимљиво је истаћи да своје пацијенте у нарацији увек ословљава само иницијалом имена (нпр. списатељица В.) чиме не само да поштује њихову приватност, већ и указује на универзалност њиховог положаја:

⁶‘У другом смо граду, али у старој, истој причи’ (Valjarević, 2011:р.26).

⁷‘Само да могу да се склоним са улице. Напољу је језиво. Наркомани се вуцарају’ (Valjarević, 2011:р.29).

⁸‘Има пуно људи који једу по парковима, спавају по клупама, изгледа да их има баш много’ (Valjarević, 2011:р.29). Присећањем свих градова кроз чије је улице прошао: Амстердам, Београд, Лондон, Берлин, Праг, Ваљаревићев јунак-шетач схвата да сви градови имају нешто заједничко – бескућнике и храну: „Све је исто свуда иста храна: хлеб, салама, пиво, можда неки сир, тако нешто, то је изгледа у свим градовима исто’ (Valjarević, 2011:р.31).

⁹‘Следеће вечери, у возу, видео сам богаља који је вукао сломљену ногу за собом док је ишао из вагона у вагон [...] Неколико минута касније, кад сам изашао на перон, видео сам слепца’ (Cole, 2016:р.32).

‘У овом граду заправо има много лудака, можда је и већина Њујорчана таква’ (Cole, 2016:р.209). Наиме, Џулијусови пацијенти махом су успешни људи из урбане средине који су услед промишљања друштвених питања осетили тежину своје егзистенције. Дефинишући разлику између лудог и нормалног човека, Џулијус наводи да се нормалност човека огледа у његовој могућности да мапира стварност (Cole, 2016:р.211), што је у директној вези са мапирањем простора, а последично и своје позиције унутар њега. Опасне улице Амстердама и Њујорка уносе не само егзистенцијални страх, већ у маргинализованим ликовима јунаци-шетачи ових романа назире своју могућу судбину. Најпогубнија је чињеница да су за становнике Амстердама и Њујорка те маргинализоване групе невидљиве, њих једино опажа јунак-шетач.

Њујорк и Амстердам – те прилике за бољу будућност у моменту се претварају у мрежу која спречава ухваћеног да из ње изађе. Ваљаревићев и Колов јунак-шетач у заблуди је да је преласком у велики град успео да се ослободи те мреже – напротив, мрежа је још испреплетенија и чвршћа, а неприпадање истакнутије. Јунак-шетач непрестано осцилира од усамљености до гомиле желећи да се прође *негде*. Утапањем у гомилу, јунак-шетач жели макар и привидно да се осети делом те скупине. У Ваљаревићевом роману, јунак се у Вонделпарку случајно придружује момцима који су играли фудбал, његова привремена радост је зато што се *ту*, у гомили, затекао. Међутим, нити себе препознаје у гомили нити гомила препознаје њега: ‘Људи су ми сметали. Људи најчешће сметају. Људи и оно што чине.’ (Valjarević, 2011:р.35). Колов протагониста осећа сличну отуђеност приметивши:

‘Пролазећи кроз ужурбаније делове града, виђао сам много више људи, на стотине, можда и хиљаде више него што сам навикао да виђам током дана, али утисак који су на мене оставила та небројна лица није нимало ублажио мој осећај усамљености.’ (Cole, 2016:р.14)

За разлику од Ваљаревићевог јунака, Џулијус нема саговорника и блиског пријатеља у граду. Уочавамо његову усамљеност, изолованост и немогућност да одржи односе са другим људима, што је видљиво у раскиду са девојком и непријатељском расположењу према свима који покушају да се поистовете са њим и да му се на неки начин приближе. Једини пријатељ кога Џулијус има јесте његов професор књижевности са универзитета, професор Саито, који, убрзо након што обнове контакт умире од рака. Велики град учинио је да сви буду окупљени, али у мрежи отуђености.

Отуђени у великом граду: (ре)конструисање идентитета јунака-шетача у романима Отворени град Теџуа Кола и Људи за столом Срђана Ваљаревића

Приликом разгледања Амстердама у Ваљаревићевом роману у први план истакнути су несрећни и угрожени појединци који су такође дошљаци. Њихов положај указује на лицемерство Западне Европе док ће урбани простор мегалополиса, Амстердама, постати слика дистопијско-утопијског хибридног града-чворишта. Символички путокази Амстердама искрсавају кроз причу 'Људи за столом'. У роману *Људи за столом* С. Ваљаревића, дијалози са Блажом и непрекидно градско кретање јесу начини трагања за самим собом. Премда протагониста Коловог романа шета сам улицама Њујорка, такође се може приметити дијалектички однос. Наиме, Џулијус ступа у дијалог са собом, јер ходајући открива своја потиснута сећања. Истичемо да оба јунака остварују дијалог са самим градом, својим непрекидним кретањем постајући део његових улица. То показује да значење града ни не мора да подразумева било какву симбиозу са рационалним, једнозначним, коначним, оно може бити доживљено у потпуном одвајању од објективних података о једном граду (Barthes, 2016:p.230) – такав град може бити интернализован.

Својом изоштреном перцепцијом града наратори оба романа настоје да позиционирају своје полазиште и долазиште – свој идентитетски номадизам (Rosić, 2014:p.162). Карактеристично за обојицу протагониста јесте употреба плана града приликом кретања и покушаји да се снађу у отуђеном граду-чворишту. Уместо да се отисне у бољу будућност којој је тежио, Ваљаревићев јунак-наратор врти се у круг, не постижући никакав значајан циљ: 'креном пешке, оно све црнци и Арапи, било је и туриста, мотао сам се неким незгодним улицицама, уским, мрачним, пређем мост, извадим план града из џепа, да не залутам' (Valjarević, 2017:p.99). У *Отвореном граду* примећујемо неснађеност протагонисте у великом граду и честе ситуације у којима он крене у шетњу, схвати да је скренуо с предвиђене путање и отишао предалеко, стога одлучи да се ипак врати метроом који прати јасну мапу и линије кретања. Неопходност плана града као спознајних мапа обухвата координацију егзистенцијалних података (емпиријски положај субјекта) са непостојећим, апстрактним појмовима географских тоталитета (Jameson, 2008:p.526). Ономогућена потпуна оријентација у географском простору захтева планове града као спознајне (наметнуте) матрице. Њихова неопходност у координацији и сналажењу у простору потврђује констатацију да су Амстердам и Њујорк отуђени градови – они представљају географски тоталитет, али је егзистенцијални ризик.

Протагонисти романа *Отворени град* и *Људи за столом* неретко су посматрачи иза прозора, али и активни шетачи кроз град јер се прави град упознаје пешице, потпетицама (Bogdanović, 2007:p.20). Заједничко и једном и другом

начину посматрања јесте анализирање људи и проматрање свакодневне смене градских ритмова. Оба јунака-шетања одликује подстакнута радозналост којом настоје да уоче 'јединственост сваке особе' (Benjamin, 2018:p.163). Детаљни аналитички посматрачи замишљају сценарије у својој глави, анализирају изгледе људи, начине хода и понашања. Ваљаревићев јунак-шетац посматра црквињу која сакупља веш и њеног мужа, тумачи становнике Амстердама и на основу изгледа лица¹⁰. Џулијус посматра људе и дешавања на улици попут параде за женска права која пролази поред његове зграде. Ипак, оно што је Џулијус најчешће посматрао јесу птице: 'Стекао сам навику да из свог стана посматрам сеобе птица [...] када бих спазио јато гусака како у формацији промиче небом, питао бих се како ли се њима одозго чини наш живот' (Cole, 2016:p.11). Учлавамо жељу за птичјом перспективом која може пружити привремено измештање из тренутног простора и потенцијал за сагледавање простора у тоталитету. Све су ово покушаји да се сагледа шири друштвена слика и да значење урбаном животу. Жеља за оваквим начином посматрања града одувек постоји и, како наводи Де Серто (1984:p.93), када се та позиција достигне:

'Тело више није стегнуто улицама које га окрећу и враћају према неком непознатом закону; нити је обузето, било као играч или онај који је изигран, буком толиких разлика [...] Када се попнете, тада остављате за собом масу која одвлачи и у себе укључује било који идентитет аутора или посматрача.'

Приликом слетања у Њујорк после зимског одмора у Бриселу, Џулијус се налази у потпуно новој позицији сагледавања града која га наводи да се присети огромне макете града коју је видео у музеју у Квинсу која је

'[...] са готово милион мајушних зграда и мостовима парковима, рекама и архитектонским знаменитостима, представљала импресивно детаљан и веран модел града. Посвећеност детаљима била је тако помна да су човеку неминовно падали на памет Борхесови картографи који су, опседнути тачношћу, начинили мапу царства тако велику и детаљну да су се њене димензије тачно поклопиле са димензијама самог царства, мапу на којој се свака ствар из света подударала са својим приказом на мапи.' (Cole, 2016:p.158)

Смиреност која обузима Џулијуса приликом овог сећања указује на потребу да се позиција прецизно одреди, исцрта, мапира и на тај начин град постане читаљив за све своје становнике.

Последњи погледи на град Ваљаревићевог јунака-шетања дати су из измењене перспективе у виду панорамских разгледања богатијих квартова Ам-

¹⁰ 'Не бих приметити тог човека да се није тако намрштио' (Valjarević, 2011:p.72).

Отуђени у великом граду: (ре)конструисање идентитета јунака-шетача у романима Отворени град Теџуа Кола и Људи за столом Срђана Ваљаревића

стердама у којима уочава скупе хотеле, продавнице, ресторане, банке, углађене мушкарце и жене који су дати као оштар контраст свему претходно реченом о граду. Одједном, пред шетача искрсавају велелепна здања, класична музика и разнолико богатство Амстердама, на шта ће протагониста романа добацити ироничну опаску: 'Уживај. Плати., алудирајући на западноевропски стил живота. Паралела се може повући са крајем романа *Отворени град* у коме Џулијус креће често да посећује концерте класичне музике. Међутим, сви гледаоци су белци, на шта је он навикао, али ипак помисли: 'никад не престаје да ме изненађује како је лако напустити хибридног града и крочити у ове потпуно белачке просторе, у хомогеност која, како ми се чини, уопште не изазива nelaгoду код белаца који их походе' (Cole, 2016:pp.258–259).

Код Ваљаревића, насупрот дистопијског, продирућег, деструктивног Амстердама, на крају романа васкрсава и она његова утопијска, безбрижна страна која је резервисана једино за високе сталеже: 'Жваћем кифлу и чини ми се да ходам кроз неки баш безбрижни део Амстердама, тако изгледају улице и лица људи и аутомобила. Жваћем кифлу, тако и изгледам' (Valjarević, 2011:p.114). Доминантна несразмера међу друштвеним сталежима темељ је свих разлика, од припадности сталежу зависи и стил живота у Амстердаму. Тмурно небо, фабричке хале и жена која пеца на каналу слике су које се смењују док јунак-шетач последњи пут посматра свог пријатеља Блажу: 'изгубљеног. Сломљеног' (Valjarević, 2011:p.125). Истовремено, јунак-шетач примећује и далеки хук авиона који за собом оставља белу линију, што је дискретни наговештај онога што следи – повратак у Југославију.

Опажањем града, јунаку-шетачу Амстердам одаје утисак непријатељске, негостољубиве средине, која лако може уништити оног ко није спреман да се носи с њеним изазовима: 'Магла. Мокро. Језа. Тамо. Тамо је чамац у каналу, привезан за обалу, и види се како киша прави правилне и мирне кругове на води' (Valjarević, 2011:p.61). Символичност слике говори о душевном немиру, друштвеном статусу и пасивном стању у које је утонуо. Јунак-шетач је као и поменути чамац привезан, неодвојив од града у коме нема ни трага од некадашњег завичаја. Временски услови у роману *Отворени град* слични су описаној сцени из Ваљаревићевог романа. Наиме, слике града које нам Џулијус представља најчешће су током зиме, са честим падавинама и мразовима. Овакви услови доприносе непријатељском односу града и других према протагонисти. Поред негостољубиве средине, код Кола примећујемо и насилне, непријатељски настројене људе када Џулијус бива претучен на улици без повода и објашњења: 'Урлао сам, преклињао их да престану, свестан да на земљи лежи човек и добија

батине. Потом сам изгубио вољу да говорим, ћутке сам примао ударце' (Cole, 2016:p.219). Град је често остављао Џулијуса дезоријентисаног, збуњеног, а понајвише уморног: 'Једне вечери напросто сам ишао и ишао, одшетао све до Улице Хјустон, препешачио око једанаест километара, од замора сам се наједном осетио дезоријентисано, једва сам стајао на ногама' (Cole, 2016:p.14). У нечитљивом граду попут Њујорка долази до презасићености градом која се манифестује након дугих шетњи приликом којих протагониста пролази поред разноврсних грађевина измешаних стилова, простора који се брзо мењају и показују да је у граду сасвим могуће да оно што је чинило урбани пејзаж једног дана већ сутрадан нестаје. За Џулијуса се може рећи да представља фигуру шетача у постмодерном граду, за разлику од Бодлеровог и Бенјаминовог шетача модерног града. Овакав урбани простор сачињен је од мноштва гласова, животних прича, имиграната и стога представља палимпсест идентитета.

У Њујорку постоје многобројне грађевине на којима можемо уочити дух постмодерног доба – одсуство дубине, склопљено као мешавина разних стилова са сврхом да буде импресивно и да привлачи пажњу. Примери таквих грађевина у роману су метро: станица која садржи отмене куле и стубове са стакленим вратима, која је подсећала на катедралу изграђену у готском стилу, (Cole, 2016:p.54) зграда Њујоршке берзе која је имала 'шест масивних коринтских стубова' (Cole, 2016:p.56) и зграда коју Џулијус описује рекавши да су њени делови копирали 'египатски, маварски, персијски и арт деко стил' (Cole, 2016:p.241). Посматрајући ширу слику, схватамо да је цео град еклетични микс архитектуре, спој различитих епоха и стилова и да на читав град можемо гледати као на једну велику постмодернистичку компилацију. Сврха опонашања архитектонских стилова из прошлости није пародирање или исмевање, већ призивање прошлости и проналажење *оригиналног* начина прераде и уклапања у садашњи простор. Друштво приказано у романима *Отворени град* и *Људи за столом* јесте попут наведене архитектуре Њујорка – скуп различитих култура, националности, вероисповести, материјалног статуса, итд.

Да се Њујорк код Кола и Амстердам код Ваљаревића могу дефинисати као хибридни градови-чворишта, постаје недвосмислено јасно на основу шетачевих запажања, како у једном тако и у другом роману: Амстердам је мултиетнички простор на ком живе и Јапанци, Арапи, Суринамци, Турци, Грци, Македонци, Срби. Уз то, дошљаци су испунили град својим садржајима те јунак-шетач борави у белгијској пивници, посећује турске ресторане, опажа арапску кафану, привремено ради у ресторану који држе Мађари, на сваком кораку ослушкује немачки језик док му изразиту пажњу окупира сквер

Отуђени у великом граду: (ре)конструисање идентитета јунака-шетача у романима Отворени град Теџуа Кола и Људи за столом Срђана Ваљаревића

са црнцима усред Амстердама, из чијих кућа трешти Боб Марли. Колов јунак-шетач на улицама Њујорка запажа: 'живахну трговину уличних продаваца: сенегалске сукнаре, младиће који су продавали пиратске ДВД-ове, штандове Исламске нације' (Cole, 2016:p.26), упознаје хаићанског чистача ципела, једе у јамајканском ресторану.

Џулијус, приликом једне од својих многобројних шетњи, опажа осам Ки-нескиња, младих и старих, како изводе плес на улици, док се наспрам њих налазе и два свирача ерхуа (Cole, 2016:p.172). Простор града, тргова и улица појављује се кроз придошлице из других земаља које су у потрази за бољом будућношћу прихватиле било какав посао на улицама града: 'Овде сви нешто праве, цртају, свирају и зарађују на улици.' (Valjarević, 2011:p.20). То дакле, нису права занимања. Они зарађују привлачећи пажњу пролазника различитим вештинама док им дневна зарада зависи од способности да забаве и задиве пролазнике. Посматрањем тих алтернативних послова, јунак-шетач индиректно открива где се уметност у савремено доба, у једном мегалополису, најчешће може наћи – на улици.

Што се слике друштва тиче, поларитет створен међу друштвеним сталежима утиче на негативан доживљај читавог града. Међу 'људима за столом' постоји свест да је сталсжна разлика универзална реалност, односно, да је само један од облика функционисања урбаног. Припадници најнижих и најугроженијих сталежа невидљиви су за оне из виших. Ту подељеност може да уочи само онај ко је у међупозицији, ко том граду још увек не припада, већ се нашао у улози посматрача, односно шетача. У перципирању града-чворишта, јунак-шетач дискретно опажа судбину неевропских, небелих народа, који су се сплетом историјских околности нашли у подређеном положају.

Холандија је једна од европских држава која је имала своје колоније на другим континентима. У том контексту у Ваљаревићевом роману дата је посета Музеју народа и култура тропског појаса (Tropic museum):

'Отишао сам у тај музеј. Цео тропски појас. Копља, колибе и обичаји. Намештено у верном амбијенту. Одећа урођеника, маске и шумски крици. Бубњеви. Утонух у све то. Те друге приче. Опојне. Мали дућан у кубанском селу [...] Индијске колибе, збијене.' (Valjarević, 2011:p.26)

Колов протагониста у истом контексту наилази на плочу која обележава место некадашњег афричког гробља где је било сахрањено између петнаест и двадесет хиљада црнаца, од ког је остала само 'мајушна парцела да указује на то место, али у седамнаестом и осамнаестом столећу, гробље је било велико [...]'

(Cole, 2016:p.227). Обилазак музеја код Ваљаревића и некадашњег афричког гробља код Кола својеврсни су симулакруми: сва сликовитост једног града (Lynch, 1974:p.13) осликана је у квалитету посматраног физичког објекта – музеја и гробља. У Амстердаму је верно представљен амбијент са изложеним обредним предметима који припадају различитим племенима – и то све усред Амстердама, док је у Њујорку¹¹ од гробља остала само плоча као ‘одјек који се разлегао из минулих столећа, одјек ропства у Њујорку’ (Cole, 2016:p.228). Истицањем ових локација јунак-шетач указује на наглашено лицемерство западне културе, исте оне културе која је заслужна за поробљавање и уништење огромног броја урођеника, а која је након тога себе задужила за представљање тих неевропских култура и небелих народа остатку света.

Може бити покренуто питање да ли су анализирани градови мегалополиси¹² будући да унутар мегалополисне мреже јунак-шетач, отуђени субјект покушава да успостави јединство са средиштем свог бића. Мрежа без излаза, мрежа ‘оног истог’ у мегалополису негативно утиче на протагонисте романа будући ‘да је Мегалополис знак чињења, нестанка градске свести’ (Vladušić, 2012:p.23) наместо које се појављује злокобна енергија града која прождире све пред собом.

Што се доживљаја простора тиче, било да се јунак-шетач налази у затвореном простору (спаваћој соби, кафани, музеју) или на отвореном, он себе увек сагледава у односу на тај простор. Своја осећања и мисли неретко пројектује на простор којим је окружен, стварајући на тај начин модерну варијанту онога што је у књижевности реализма познато под именом објективни корелатив. Са друге стране, Владушићева (2012:p.23) мегалополисна просторна разлика допринела је спознању неприпадања јунака-шетача: до потпуне идентификације са градом у коме се нашао, или пак са његовим становницима, никада неће доћи. Ваљаревићев јунак-шетач бира бег – бег натраг у Југославију, док се Колов поступно поистовећује са градом, интернализује га и почне да га сагледава као неизоставни део свога бића.

¹¹ Позната је чињеница да су у 17. веку холандски колонизатори настанили подручје Њујорка. Занимљива је чињеница да се Њујорк тада звао Нови Амстердам, док ће нешто касније Енглези преузети и преименовати Нови Амстердам у Њујорк Менхетн.

¹² ‘Још једном: шта је Мегалополис? [...] [П]ростор који заснива један посебан тип идентитета који не може бити поистовећен са националним идентитетом, као и један посебан тип урбане свести који одређује однос између људи и према људима, однос према простору изван њега, према другом које није дефинисано кроз националну, већ кроз просторну разлику: у овом последњем се разоткрива моменат централности који Мегалополис поседује и који не сме да се превиди.’ (Vladušić, 2012:p.23)

Отуђени у великом граду: (ре)конструисање идентитета јунака-шетача у романима Отворени град Теџуа Кола и Људи за столом Срђана Ваљаревића

Џулијусова везаност за град и идентификација са њим постају јасно видљиви када одбије понуду за посао која би му обезбедила бољи и лагоднији живот само зато што би прихватање понуде значило и одлазак из Њујорка. Напуштање града Џулијусу је истоветно са напуштањем себе. И сам каже 'Останак у граду био је једини избор који је за мене имао емоционалног смисла' (Cole, 2016:p.254). Град је постао део Џулијуса у истој мери у којој је Џулијус постао део града.

Роман *Људи за столом* завршава се епитекстом насловљеним *Нема људи за столом*. У њему је потврђен аутобиографски моменат романа¹³: Ваљаревић је заиста отишао у Холандију почетком лета 1991. године и вратио се крајем јесени. Како он то каже, 'био је то потпуни промашај. [...] Нема Холандије. Бути и ради' (Valjarević, 2011:p.129). Идентитетско питање јунака-шетаца које је осцилирало од несвесне до свесне и жељене модификације, претило је приклањању (ауто)деструктивној страни којој се приклонио његов пријатељ Блажа. Међутим, јунак-шетац одласком из Амстердама бира повратак у монотонију неприпадања, али избегава кобну судбину свог преминулог пријатеља:

'Ја сам тамо жудео за мирним послом и да после пијем пиво са братом, на неком од канала, или у својој соби. Био сам далеко од тога да ми се то догоди у Холандији. Био сам много ближе да радим оно што је радио и тај мој другар [*прим. аут.* Блажа], који није више жив. А за то нисам био способан. И побегао сам. Потонуо сам и вратио се назад. И то је све.' (Valjarević, 2011:p.132)

Дакле, реконфигурација идентитета на Блажином примеру потиснула је југословенски идентитет учинивши да субјект постане друштвени производ (и кобна последица) великог Амстердама. Са друге стране, протагониста романа је шетањем, посматрањем, анализирањем несвесно трагао за сопственим идентитетом – све виђено, осмотрено, запажено допринело је томе да Амстердам привремено буде конститутивни чинилац субјекта.

4. Закључак

'Град је један дискурс, а тај дискурс је у ствари један језик, град говори својим становницима, ми говоримо свој град, град у коме се налазимо, самим тим што станујемо у њему, што пролазимо кроз њега и што га посматрамо' (Barthes, 2016:p.230). Најбољи модел за семантичко проучавање града јесте реченица дискурса јер 'град је једно писмо; неко ко се креће градом, то јест

¹³'Писање у Амстердаму ме је држало даље од очајавања што не иде онако како сам желео. Писао сам све време док сам био тамо.' (Valjarević, 2011:p.130)

корисник града (а то смо сви ми) представља неку врсту читаоца који, сходно својим обавезама и својим кретањима, преузима фрагменте израза како би их у тајности актуализовао' (Barthes, 2016:p.232). Дакле, корисник града је творац његове семантике и семиотике, он није само шетач у граду, већ је шетач, односно походник на дискурс. Међутим, наизглед парадоксално питање, али шта онда када уочимо да град посматра нас? Шта се догоди када субјекте, протагонисте романа, конституишу градови, а не протагонисти њих? То може довести до преиспитивања да ли је у одабраним романима град конститутивни чинилац субјекта или је субјект друштвени производ града и на који начин релација човек-град узрочно-последничним утицајима реafirмише и доводи у питање идентитет протагониста. Отуд су јунаци-шетачи поменутих романа отуђени у великом граду-чворишту у коме их поразно савладава мегалополисна мрежа из које имигрантски преживљавају шетањем и посматрањем колико града, толико и себе.

Личне борбе у свету и са светом око себе детерминишу самог јунака и његово приповедање у тежњи да предочи немогућност осећања дома и осећања истинског *ја* у белом свету у коме смо невидљиви и ситни. Отуд, механизам одбране постају шетње и посматрања у којима смо препознали бодлеровску књижевну нит у виду *flâneur*-а – шетача.

Извори

1. Valjarević, S. (2011) *Ljudi za stolom*. Beograd, LOM books.
2. Kol, T. (2016) *Otvoreni grad*. Beograd, Dereta.

Литература

1. Bart, R. (2016) Semiologija i urbanizam. *Lipar*. 61, 227–234.
2. Benjamin, V. (2018) *Urbani predeli: fantazmagorije i istorije*. Novi Sad, Kulturni centar Novog Sada.
3. Bogdanović, B. (2007) *O sreći u gradovima*. Beograd, Prosveta.
4. Vladušić, S. (2012) *Crnjanski, Megalopolis*. Beograd, Službeni glasnik.
5. De Certeau, M. (1984) *The Practice of Everyday Life*. Berkeley, University of California Press.
6. Lauster, M. (2007) Walter Benjamin's Myth of the 'Flâneur' *The Modern Language Review*. 102 (1), 139–156.
7. Lefebvre, H. (1976) Reflections on the Politics of Space. *Antipode*. 8 (2), 30–37.
8. Linč, K. (1974) *Slika jednog grada*. Beograd, Građevinska knjiga.
9. Rosić, T. (2014) *(Anti)utopije tela*. Beograd, Institut za književnost i umetnost.

Отуђени у великом граду: (ре)конструисање идентитета јунака-шетача у романима Отворени град Теџу Кола и Људи за столом Срђана Ваљаревића

10. Soja, E. (1989) *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social*
11. *Theory*. New York, Verso.
12. Harvey, D. (1989) *The Condition of Postmodernity*. Oxford, Blackwell.
13. Džejmson, F. (2008) Postmodernizam ili kulturna logika kasnog kapitalizma. In: J. Đorđević (ed.) *Studije kulture*. Beograd, Službeni glasnik, pp. 489–528.

Aleksandra Z. Stojanović
University of Kragujevac
Faculty of Philology and Arts

Aleksandra V. Čebašek
University of Kragujevac
Faculty of Philology and Arts

**ISOLATED IN THE BIG CITY: (RE)FORMING THE
IDENTITY OF THE PROTAGONIST-FLÂNEUR IN TEJU
COLE'S *OPEN CITY* AND SRĐAN VALJAREVIĆ'S *PEOPLE AT
THE TABLE***

Summary

The goal of this paper is to establish a connection between the ways identity is formed in the novels *Open City* by Nigerian-American author Teju Cole and *People at the Table* by Serbian author Srđan Valjarević. The protagonists of the aforementioned novels are immigrants who have found themselves in the isolated and urban space of the metropolis and are now trying to establish their place within it. We shall explore Charles Baudelaire's notion of the *flâneur* in an urban environment that greatly differs from the narrators' previous homes. A reconfiguration of identity is necessary and this is accomplished through walking – an unconscious search for identity and its roots. We may ask ourselves: Is the city a constitutive element of the subject, or is the subject a social product of the city? The streets of New York and Amsterdam present the protagonists with opportunities to think about not only their current positions but their pasts. Confused and dissatisfied, they move within the big city searching for ways to accept their fates. A common element of both novels is the continual reflection of the past and social positions. The city forms the protagonists' identities to the point that it creates a sense of disorientation and helplessness, thus destroying them. Walking is the most significant aspect of both novels, as only in movement can the identity of these *flâneurs* come to light.

► **Key words:** identity, isolation, *flâneur*, walking, city, map, New York, Amsterdam, T. Cole, S. Valjarević.

Sources

1. Valjarević, S. (2011) *Ljudi za stolom*. Beograd, LOM books.
2. Kol, T. (2016) *Otvoreni grad*. Beograd, Dereta.

References

1. Bart, R. (2016) Semiologija i urbanizam. *Lipar*. 61, 227–234.
2. Benjamin, V. (2018) *Urbani predeli: fantazmagorije i istorije*. Novi Sad, Kulturni centar Novog Sada.
3. Bogdanović, B. (2007) *O sreći u gradovima*. Beograd, Prosveta.
4. Vladušić, S. (2012) *Crnjanski, Megalopolis*. Beograd, Službeni glasnik.
5. De Certeau, M. (1984) *The Practice of Everyday Life*. Berkeley, University of California Press.
6. Lauster, M. (2007) Walter Benjamin's Myth of the 'Flâneur.' *The Modern Language Review*. 102 (1), 139–156.
7. Lefebvre, H. (1976) Reflections on the Politics of Space. *Antipode*. 8 (2), 30–37.
8. Linč, K. (1974) *Slika jednog grada*. Beograd, Građevinska knjiga.
9. Rosić, T. (2014) *(Anti)utopije tela*. Beograd, Institut za književnost i umetnost.
10. Soja, E. (1989) *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. New York, Verso.
11. Harvey, D. (1989) *The Condition of Postmodernity*. Oxford, Blackwell.
12. Džejmson, F. (2008), Postmodernizam ili kulturna logika kasnog kapitalizma. In: J. Đorđević (ed.) *Studije kulture*. Beograd, Službeni glasnik, pp. 489–528.

Преузето: 16. 7. 2023.
Прихваћено: 16. 10. 2023.